

Минните заграждения в териториалните води на България в контекста на коалиционните взаимоотношения с Германия и Румъния (1941 – 1944 г.)

Капитан II ранг о.р. д-р Атанас Панайотов

Според известния английски държавник и военен деец Уинстън Чърчил, едно дори малко морско минно заграждение може да обърне хода на историята и съдбата на една голяма страна и на един континент. В своята статия „Адмирал Робек и минните заграждения”, публикувана на български език през 1931 г., той отрежда на 20 морски заградни мини ролята на фактор, обърнал хода на Първата световна война: „... два или три милиона бяха вече убити или ранени, ... четири или пет хиляди кораби кръстосваха из моретата; а тези двадесет железни делви, поставени крадешком от параходчето „Нусрет” (турски минен заградител – бел. авт.), бяха предопределени да дадат по-пълни и по-съдбоносни резултати досежно продължителността на войната и световното бъдеще, отколкото всички други комбинирани сили!” Чърчил има основание да допусне, че ако Дарданелската операция би имала друг край и снабдяването на руските армии през Черно море би се осъществило, то „триумфална Русия щеше безспорно да си образува едно либерално правителство, вместо като победена да се плъзне към болшевизма. Можем да си представим от колко нещастия Европа щеше да се спаси”.¹ По време на Първата световна война Чърчил заема постове на морски, въздушен и военен министър на Великобритания и разполага с достатъчно много информация, за да избере „злочастното” минно заграждение като събитие, което обръща хода на историята за цели десетилетия.

По време на Втората световна война минните заграждения пращат на дъното неприятелски граждански и военнотранспортни кораби с 2 198 109 бруто тона, което е с 386 700 бруто тона от постижението на надводните бойни кораби. 42 % от безвъзвратните загуби на ВМС на СССР през тази война се дължат на минното оръжие. При ВМС на Третия райх и при ВМС на Великобритания процентите са по-ниски, но достатъчно контрастиращи. Всеки десети от загубените бойни кораби на противоборстващите коалиции е изпратен на дъното от морска мина.² Проблемът за мащабите и ефективността на минните заграждения в териториалните води на България по време на Втората световна война в контекста на коалиционните взаимоотношения с Германия и Румъния досега не е бил обект на специално изследване. Български, немски,

¹ Чърчил В. Адмирал Робек и минните заграждения, в: Преглед на чуждестранния военен печат, кн. 7, С., декември 1931, с. 150 – 162. Статията е превод от френското списание Revue de Paris.

² Кожухаров А. Съвременните въоръжени конфликти в историята на военноморското изкуство, В., 2002, с. 255 - 257

румънски и руски автори имат публикации, в които този проблем се засяга схематично, а цитираните данни от различните източници са твърде противоречиви. Ако приемем за вярна констатацията на руския изследовател В. Воробъев, който се позовава и на немския историк Юрг Майстер, в западното крайбрежие на Черно море и южния бряг на Крим до 1943 г. германците и техните съюзници (Румъния и България) поставят около 5 000 котвени мини и 2 795 минни защитници (противотрални мини), като по-късно минирането продължава.³ Според българския изследовател Георги Антонов, количеството мини (българско и немско производство) в наши води е 1888, а на минните защитници – 998.⁴ Същият автор, в по-ранно изследване, посочва 2766 мини и минни защитници, но уточнява, че „не всички документи отпреди 9 септември 1944 г., третиращи въпроса, са запазени в българските архиви”.⁵ Така или иначе, това показва, че в количествено отношение, закотвените в български териториални води мини са повече от една трета от всички, поставени от коалицията в региона. А в количествено, пък и в качествено отношение, българският военен флот е несъизмеримо по-малък както от румънския флот, така и от ограничения германски флот на Черно море през този период.

Формално, минните заграждения в български териториални води са отбранителни и гарантират до някаква степен националния морски суверенитет на държавата. На практика обаче те се оказват сериозна пречка пред съветските подводници, атакуващи германските конвои по линията Констанца – Босфора. Според германските историци Юрг Майстер и Зигфрид Брайер, намерилите гибелта си съветски подводници в български териториални води Щ-204, Щ-210, Щ-211, С-34 и Л-24 са се натъкнали именно на тези минни заграждения.⁶ Това твърдение изцяло или отчасти се поддържа и от редица руски историци.⁷ Минните полета играят възпираща роля и срещу големите съветски надводни кораби, като вероятно това е и една от причините те да се появят край българските

³ **Воробъев В.** Действия подводных лодок Черноморского флота на коммуникациях противника в 1943 г. в: Морской сборник, № 5, М., 1987, с. 19. Цитира **Meister J.**, Der Seekrieg in den Osteuropäischen Gewässern 1941 – 1945, München, 1958

⁴ **Антонов Г.** Българските Морски войски през Втората световна война (1939 – 1945 г.). във: Втората световна война и България (1939 – 1945 г.), сборник научни доклади и съобщения, изнесени на юбилейната конференция, състояла се на 18 май 1995 г. в София, С, 1995, с. 151;

⁵ **Антонов Г.** Българският военноморски флот през Отечестваната война 1944 – 1945 г., В., 1985, с. 71

⁶ **Meister J.**, Soviet Warships of the Second World War, Macdonald and Jeans, London, 1977, p. 187, 203;

Breyer S. Enzyklopädie des sowjetischen Kriegsschiffbaus. Flotten und Plansoll, band 3. Koehlers Verlagsgesellschaft MBH – Herford, 1991, s. 93, 100

⁷ **Богатырев С.** Потери боевых кораблей и катеров СССР в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. Справочник. Львов, 1994, с. 18 – 19; **Морозов М.** Подводные лодки ВМФ СССР в Великой Отечественной войне 1941 – 1945, часть II. Черноморский флот, М., 2003, с. 26, 57, 63, 69, 71; **Стрельбицкий К.** Навечно остались в глубинах Черного моря..., М., 2003, с. 6

брегове само веднъж – на 1 декември 1942 г.⁸ Така или иначе, съществуването на тези големи по мащаб минни заграждения и тяхната ефективност поставят по друг начин въпроса за мястото и ролята на България в действията на Германия и Румъния срещу Съветския съюз на Черно море, предвид обстоятелството, че между София и Москва съществуват непрекъснати дипломатически отношения.

Минни заграждения по време на войната в български териториални води поставят български и румънски кораби под контрола на германското морско командване в региона, а също така и съветски подводници.⁹ Сложността пред отделните изследователи възниква от една страна от факта, че според практиката на ВМС в повечето държави координатите на поставените минни заграждения по време на война все още остават секретни от съображение, че могат да се използват отново при необходимост.

От друга страна, конкретно за проблема в българските териториални води, участващите в минните заграждения през този период ползват различни морски карти: английски, немски, стари руски и съветски, между които съществуват различия и еднаквите координати показват различни места. Това може би е причината някои руски автори да твърдят, че българският параход „Родина” е потопен на 19 септември 1944 г., след като се натъква на две мини, поставени от съветската подводница Л-5.¹⁰ В нашата историография преобладава становището, че причината за гибелта на кораба е българско минно заграждение, поставено под германско ръководство непосредствено преди прехода на „Родина”.¹¹ Има, разбира се, и безспорно доказани факти, които се възприемат от всички изследователи. Такъв е резултатът от минното заграждение на съветска подводница в български териториални води, на което на 10 октомври 1941 г. се натъква и потъва румънският минен заградител „REGELE CAROL I” с около 200 котвени мини на борда.¹²

Следващото затруднение пред изследователите е отсъствието на архивни източници за поставените минни заграждения. Тъй като през

⁸ **Панайотов А.** За някои действия на съветския Черноморски флот в български териториални води (1941 – 1942 г. във: Втората световна война, България и следвоенният свят, сборник доклади и научни съобщения, изнесени на научна конференция в София, 20 април 2005 г., С., 2005, с. 134 - 146

⁹ Количеството поставени мини от съветските подводници в български териториални води все още не е окончателно изяснено. Причината за това е, че съветският подводен минен заградител Л-24 се натъква на минното заграждение между носове Шабла и Калиакра и остава на дъното, като не е известно дали е успял да постави своите 20 мини тип „ПЛТ-1”. Останалите 60 мини от този тип са поставени недалече от Варненския залив от съветските подводни минни заградители Л-4 и Л-5 през септември 1941 г. Вж. **Костриченко В.** Минная война на Черном море 1941 - 1945, Севастопол, 2000, с. 16 - 17

¹⁰ **Богатырев С., Стрельбицкий К.** Потери противника на Восточноевропейских морских и озерно-речных ТВД в 1941 – 1945 гг. и Дальнем Востоке в августе 1945 г.: историческая хроника. Львов, 1994,

¹¹ **Антонов, Г.** Българските Морски войски ..., с. 154; **Иванов Тр.** Морското търговско корабоплаване на Третата българска държава, В., 1996, с. 341

¹² **Богатырев С., Стрельбицкий К.** Потери противника на Восточноевропейских морских...; **Rohwer J., Hümelhen G.** Chronik des Seekrieges 1939 – 1945, Oldenburg und Hamburg, 1968, s. 166, 175; **Romanian Navy in World War II**, Editura Modelism, Bucuresti, 1996, p. 52

август и септември 1944 г. настъпващите съветски войски плячкосват последователно в Констанца и във Варна съответно румънския и българския военноморски архив, съдържащи данни по тези въпроси,¹³ едно и също минно заграждение се интерпретира от различните автори по различен начин, в зависимост от откритите от тях документи или публикации. Такъв е случаят с минното заграждение в български териториални води, извършено от румънските минни заградители „DACIA” и „REGELE CAROL I” под контрола на немски офицери през октомври 1941 г. Според румънски автори, това става в периода 8 – 21 октомври 1941 г., а според немски – от 7 до 16 октомври. Според румънските изследователи обаче, операцията се нарича „Варна” и е изпълнена само от румънски кораби, а поставените минни линии са седем. Немските изследователи са категорични, че са поставени 4 минни линии и една линия от минни защитници (противотрални мини), а така също, че в охранението на операцията участват и българските торпедоносци „Смели”, „Дръзки” и „Храбри”.¹⁴ В нашата историография такива съвместни действия между български и румънски военни кораби през този период не са отбелязани.

В съвременната руска историография обаче повечето от минните заграждения, поставени в български териториални води през периода на Втората световна война, са определени като румънски. Така например Мирослав Морозов смята, че намерилите своята гибел съветски подводници Л-24, Щ-204, Щ-210 и Щ-211 в български териториални води са се натъкнали на румънски минни заграждения и само подводницата С-34 е попаднала на българско минно заграждение. Константин Стрелбицкий поддържа това становище относно гибелта на Щ-210 и Л-24. И ако Игор Алексеев все пак приема, че С-34 се е натъкнала на българското минно заграждение пред Бургас, то в колективно изследване П. В. Боженко, А. Ф. Воронов, А. А. Смагин, К. Б. Стрелбицкий и В. Б. Филипов приемат, че всички минни заграждения в български териториални води, станали причина за гибелта на посочените съветски подводници са само румънски.¹⁵ Нито един от цитираните автори обаче не посочва архивен източник, а приема твърденията си като вече доказан факт. Подобен ненаучен подход negliжира ролята и мястото на българските ВМС в този аспект на военните действия на море през периода и налага

¹³ **Romanian Navy in World War II...**, p. 162; Донева Л. Архивите на ВМС (1941 – 1945 г.), във: Фарватер 2002, С., 2002, с. 83 - 86

¹⁴ **Rohwer J., Hümelhen G. Chronik des Seekrieges 1939 – 1945...**, s. 175; **Romanian Navy in World War II...**, p. 52

¹⁵ **Морозов М.** Подводные лодки ВМФ СССР..., с. 26, 57, 63, 69, 71; **Стрельбицкий К.** Навечно остались в глубинах..., с. 55, 97; **Алексеев И.** Победы и потери в подводной войне. Часть 1. Черное море 1941 г., Одесса, 2000, с. 23; **Боженко П., Воронов А., Смагин А., Стрельбицкий К., и Филипов В.** Мартиролог всех погибших русских и советских подводных лодок 1904 – 2000, в: Подводник России, № 1, М., 2002, с. 104

преразглеждането на тези твърдения от позициите на наличните български архивни източници и публикации.

Възстановяването на организационните структури на военния флот на България след Ньойския договор (1919 г.), а след това и на неговата боеспособност в периода между двете световни войни включва редица начинания, сред които и подготовката на различните военноморски формирования за воденето на минна война. Причините за това са няколко: на първо място, както националният, така и световният опит от Първата световна война показва, че отбранителните минни заграждения са ефективно средство за защита на териториалните води, в т. ч. и тези на България. Благодарение на тях на Черно и на Бяло (Егейско) море българският флот постига своите морски победи. На 25 февруари (ст. стил) 1916 г. на минното заграждение пред южните подходи към Варненския залив се натъква и взривява, след което потъва руският ескадрен миноносец „Лейтенант Пущин”.¹⁶ На 4 май 1917 г. на българското минно заграждение, поставено от Беломорската част на Флота пред устието на р. Марица, се натъква, взривява и потъва неприятелски кораб, който с голяма степен на сигурност може да бъде опознат като мобилизирания английски траулер „Лорд Солзбъри”.¹⁷ Според английския адмирал сър Реджиналд Бейкън – командващ Дувърския патрул (1915 – 1917 г.), кралските ВМС на Великобритания са загубили 50 кораба от немските мини и само 6 – от немските торпеда.¹⁸ На Черно море ситуацията е аналогична: Русия губи три ескадрени миноносеца, като и трите са унищожени от мини. България също понася загуби от активните минни заграждения на противника в своите води: на 26 септември 1916 г., при прокаране на проход в руско минно заграждение пред устието на р. Батова се взривяват и потъват торпедоносецът „Шумни” и влекачът „Варна”.

На второ място, минното оръжие не е така скъпо, както торпедното например, а позволява скрито използване и може дълго време незабележимо да стои на бойна позиция. Самото му наличие, след масирано използване, до голяма степен парализира действията на противника в дадената акватория. Затова вниманието на българската морска военнотеоретична мисъл между двете световни войни постоянно е насочено към подготовката за бойно използване на минното оръжие от силите на Флота. На 27 януари 1933 г. капитан I ранг Борис Стателов представя за утвърждаване „Проекто-правилник за заградителната служба” в две части (съответно 180 и 70 машинописни страници).¹⁹ Интерес представляват и в наше време разработените в ч. II организация и действия

¹⁶ **Панайотов Ат.** Втората българска морска победа е през Първата световна война пред Варненския залив, Военноисторически сборник (ВИС), кн. 4, С. 1999, с. 120 - 123

¹⁷ **Панайотов Ат.** Има ли българска морска победа на Егейско море през Първата световна война?, ВИС, кн. 1-2, С., 2007, с.23 - 26

¹⁸ **Бъжон Р.** Дувърский патруль, М., 1937, с. 56

¹⁹ Военноморски музей (ВММ), вх. № 989 и 990-1956

на личния състав от екипажите и бойните разписания на различните класове кораби (в т.ч. и на дълго очакваните тогава в нашия флот подводници), при изпълнението на различни минни заграждения. На същия автор принадлежи и разработката „Съвременно състояние и практика на минното дело”.²⁰ В продължение на тези разработки могат да се разглеждат изследванията на мичман I ранг Генчо Панчев „Мината за заграждане и нейното тактическо използване” и на мичман I ранг Лало Христов „Противоподводни заградителни средства и употребата им”.²¹ От този период прави впечатление и анализът на капитан-лейтенант Васил Мишляков „Минно-заградни операции на българския Флот пред нашето и румънското Черноморско крайбрежие през Световната война”, в което подзаглавието „Критическо изследване, норми и поуки за нашите условия” отговаря на съдържанието. Тъй като на Мишляков е известно, че флотският бюджет е бил винаги най-оскъден в Българската армия, той заключава: „Може би доставката на този голям брой мини, минни заградители и миночистачи към тях да костват много скъпо, но притежанието на морското крайбрежие е несравнено по-скъпо и ако искаме да го запазим, трябва да не се скъпим и да не се спираме пред никакви жертви”.²²

На 7 декември 1937 г. командващият Флота контраадмирал Иван Вариклечков изпраща за утвърждаване от министъра на войната разработения от него „Правилник за минната война”. Този документ ни дава важна информация не само за съществуващите тогава възгледи за тактиката при воденето на минната война, но и с петте си приложения, съдържащи данни на използваните по това време от нашите ВМС заградни мини и изискванията за тяхното използване. В правилника е синтезирана цялата идеология на тогавашното ни военноморско командване за минната война: „Мината заема между морските оръжия едно завидно място. Тя има за нас, при сегашното ни състояние на морето и на Дунава, една извънредно голяма цена. Слабостта ни в надводни и подводни кораби се налага да бъде попълнена с другите по-евтини средства за воюване, между които едно от първите места заема заградната мина”.²³

Тъкмо този аргумент е основанието на Щаба на Флота още през 1936 г. да започне активни практически действия по въоръжаването със заградни мини като важно средство за отбрана на българските крайбрежия. По проект на машинния инженер лейтенант (дн. капитан-лейтенант) Минчо Острев започва производството на морска галваноударна мина „България – 36” (съкратено „Б-36”), която е усъвършенствана и по-късно

²⁰ Стателов Б., Съвременно състояние и тактика на минното дело, Морски преглед, кн. 3, В., юли, 1930, с. 1 - 124

²¹ Панчев Г., Мината за заграждане и нейното тактическо развитие, Морски преглед, кн. 4, В., декември 1930, с. 1 – 53; Христов Л., Морски преглед, кн. 5, В., септември 1932, с. 1 - 19

²² ВММ, вх. № 170 – 1957 г., п. 65, л. 10

²³ ВММ, вх. № 465-1956, п. 74, документът се състои от 57 л.

се произвежда и под названията „Б-38” и „Б-39” (според някои данни и като „Б-43”). Те са предназначени за поразяване на надводни кораби със средно и с голямо водоизместване, а след допълнителни приспособления – и за борба с подводници в подводно положение до 60 метра. По-късно, по проект на същия конструктор са произведени противодесантните мини „Б-40”, „Б-41” и „Б-42”. Красноречив факт за тяхната боеспособност е това, че противодесантните мини са изведени от въоръжение едва през 1980 г., а модернизираната през 1988 г. мина „Б-38-М” остава на въоръжение и в наши дни.²⁴

През 1937 г. в машинната фабрика „Е. Мюлхаупт” в Русе започва производството на 274 мини „Б-36”, а през 1938 г. – на още 287 мини „Б-38”. Усвоеното производство позволява да се намали цената на една мина от 43 900 лв на 39 500 лв, докато цената на аналогична мина, произведена и предлагана от германската фирма „Сименс”, не пада под 104 000 лв. При това изпитанията показват, че българската заградна мина действа безотказно, превъзхождайки всички образци чуждестранни мини, намиращи се тогава на въоръжение в нашия флот.²⁵ От 1937 г. до включването на България във Втората световна война (1 март 1941 г., с присъединяването към Тристания пакт) производството, усвояването и подготовката за използването на морските заградни мини става една от основните задачи на военния флот. На 27 март 1939 г. е готов „План за прикриване на мобилизацията и война с Румъния при сегашните средства на Флота и военизираните такива”, в който е направен точен анализ на възможностите за осъществяване на минните заграждения срещу надводни кораби и срещу подводници. На торпедоносците тип „Дръзки” и на учебния кораб „Асен” е дадено време за подготовка 3 часа, а за мобилизираните граждански плавателни съдове – от 5 до 7 дни. Разчетът показва, че при първото натоварване те могат да поемат 191 мини. А за планираните основни отбранителни минни загради са необходими 259 мини – т. е. наличните кораби могат да осъществят загражденията. По време на ученията и тренировките са определени и нормативите за товаренето на мините от складовете и превозването им до корабите посредством камиони, вагонетки и волски каруци. Прави впечатление, че освен постъпващите на въоръжение български мини тип „Б”, са предвидени също немските тип „Е-малка” и „Карбонит”, както и английските тип „Викерс”.²⁶ Тъй като от 1919 до 1939 г. внос на морски мини от чужбина няма, този боезапас е съставен от укрити от Съглашенските власти след Ньойския договор мини, както и от протралени

²⁴ **Димитров Хр.** Морски мини и борбата с тях, В., 2002, с. 76

²⁵ **Антонов Г.** Българският военен флот от края на Първата световна война до деветосептемврийската социалистическа революция. В: Известия на Института за военна история – ГЩ и Военноисторическото научно дружество, т. 39, С., 1985, с. 269

²⁶ Архив на Щаба на ВМС (АЩВМС), ф. 1, а.е. 303, дело № 10, л. 435 – 439; ВММ, вх. № 69 – 1967, п. 124, л. 5, 6; ВММ, вх. № 454 – 1956, п. 86, л. 1 – 2, л. 75 – 82

мини по време на миночистенето след Първата световна война, боеспособността на които е възстановена със сили и средства на българския флот.

Заградни мини се внасят и от Германия. Формално, това става след присъединяването на България към Тристранния пакт - на 4 март 1941 г. пристигат 700 морски заградни мини тип „Е-голяма”, но очевидно става въпрос за предварително поети съюзнически ангажименти от страна на българското правителство. В средата на ноември са доставени и 150 мини тип „УМА” за борба с подводници.²⁷ След като става ясно, че българските ВМС няма да могат да мобилизират корабите на Българското търговско параходно дружество, които са дадени под наем на германците, Щабът на Флота взема единственото възможно в случая решение за преоборудването на мобилизираните речни самоходни баржи „Дунав” и „Свищов” (бивши югославски „Бая” и „Вуковар”) като минни заградители. Ремонтът на корабите се извършва в Арсенала на Дунавския флот в Русе, а преоборудването – под ръководството на флотския офицер Протасий Пампулов – в Арсенала на Черноморския флот във Варна. Всеки кораб приема до 60 мини.²⁸ Само през март 1941 г. „Дунав” и „Свищов” са плавали 29 дни, а през април с.г. - 30 дни. През септември с.г. двата кораба са били на море от 22 до 31 дни. Именно през 1941 г. от „Дунав” и „Свищов”, подпомогнати от мобилизирани други граждански кораби, в териториалните води на България в Черно море са поставени 1538 мини (българско и немско производство). За осигуряването на интензивните плавания в пристанище Бургас са доставени необходимите количества корабно гориво.²⁹

Този небивал темп на бойна активност може да се обясни и с факта, че още в началото на 1941 г. от страна на немското морско командване се правят постъпки за организирането на взаимодействието между ВМС на Германия, Румъния и България на Черно море. Едно от направленията на това взаимодействие е постановките на минните заграждения.³⁰ По настояване на германското командване от 2 юли 1941 г. водите в оперативната зона на българския Черноморски флот са обявени за „опасни от мини”, като се въвежда специален режим на корабоплаването, свързан с редица ограничителни мерки за търговските кораби.³¹ От една страна,

²⁷ Антонов Г. Българският военен флот от края на Първата световна война..., с. 270

²⁸ Кръстева М., Панайотов Ат., Проблеми на българското военно корабостроене и кораборемонт (1919 – 1947 г.). в: Годишник на Военноморския музей – Варна, т. 2, В., 2002, с. 90; Кръстева М., Панайотов Ат., Военноморските сили на България 1879 – 2006, В., 2006, с. 19

²⁹ Централен военен архив (ЦВА), ф. 1027, оп. 1, а.е. 512, л. 227, 255; ВММ, вх. № 18 – 1974, п. 169; Кръстева М., Панайотов Ат., Бургас като пункт за базиране на военния флот и мястото му в отбранителната система на България (1879 – 1944 г.), в: Панайотов А., Кръстева М., Парушев Т., Страници от историята на Военноморска база Бургас, В., 2004, с. 37

³⁰ АЩВМС, ф. 1, а.е. 302, л. 46 – 47; ³⁰ Антонов Г. Българският военен флот от края на Първата световна война..., с. 275

³¹ Антонов Г. Българските Морски войски ..., с. 150-151

твърдението, че българските води са опасни от мини, отчасти отговаря на истината. Още през 1940 г. някои участъци от крайбрежната ни акватория са минирани и от 28 декември 1940 г. българското правителство въвежда нов режим на корабоплаването, съгласно който влизането на корабите в пристанищата Варна и Бургас става само от изгрев до залез слънце, като пристигналите в друго време плавателни съдове изчакват в определен район.³² Още на 2 януари 1941 г. Флотът получава заповед да поддържа готовност за изпълнение на планираните минни заграждения, като за целта освен граждански кораби, се привличат и четирите торпедоносеца тип „Дръзки”. На 26 март 1941 г. Минната дружина към Неподвижната отбрана на Черноморския флот получава пълен комплект документация за обслужването на германската заградна мина „Е-голяма”, на германските минни защитници тип „С” и „D”, както и на германски трал.³³

Предприетите действия на българските ВМС по отношение на минните заграждения предизвикват засилен интерес от страна на разузнавателните централи на страните от противоборстващата коалиция. За тяхното неутрализиране е въведен строг режим в пристанищата.³⁴ Активно по българското крайбрежие действат резиденти на английското и на съветското разузнаване. Това е засечено от българското контраразузнаване и например през май 1942 г. и началниците на 3-а дивизионна област – Сливен, и на 4-а дивизионна област – Шумен, както и командирите на Бургаската и на Варненската отбрана, получават указания за засилване на мерките срещу английското разузнаване и опазване в тайна координатите на минните заграждения и на проходите в тях.³⁵ На практика обаче резидентите на съветското и на английското разузнаване действат още преди 1940 г. и опазването в тайна на тези координати не винаги е възможно, още повече, че доброволци да сътрудничат на тези разузнавателни централи не липсват сред местното население и сред българските военни моряци. Активност в това отношение проявява и разузнаването на неутрална Турция.³⁶

Осъществяваната от германците координация при поставянето на минните заграждения и въведения от тях оперативен режим не винаги са достатъчно ефективни. Както вече бе посочено, на 19 септември 1941 г. българският параход „Родина” е потопен след навлизането в минното заграждение в акваторията южно от Созопол, срещу нос Св. Агалина, ескортиран от два български торпедоносеца и два немски катера. А минното заграждение в района е поставено от българските минни

³² ВММ, вх. № 278 - 1970, п. 139; **Кръстева М., Панайотов Ат.**, Бургас като пункт за базиране на военния флот..., с. 37

³³ ЦВА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 512, л. 160, 221

³⁴ ЦВА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 521, л. 33, 34

³⁵ Архив на Министерството на вътрешните работи (АМВР), Об. 19 047, т. II, л. 247/51;

³⁶ АМВР, Об. 19 047, т. I, л. 74; АМВР, Об. 19 047, т. II, л. 34, 155; ЦВА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 521, л. 38; **Недев Н.** Секретни операции, В., 1988, с. 239

заградители според плановете на немското командване няколко дни преди това. На авторите на публикациите, които твърдят, че „Родина” се е натъкнал на мини, поставени от съветска подводница, може да се възрази с факта, че при проверка на района около потъналия параход, осъществена още на 1 декември 1941 г., български миночистачи отрязват въжето на българска котвена мина „Б-38”.³⁷ Освен това, взаимоотношенията между румънското и българското военноморско командване не са пропити от взаимно доверие. Действията на румънския флот продължават да бъдат обект на българското военноморско разузнаване. Румънска подводница е сред заподозрените за гибелта на турски гемии в южната част на Черно море.³⁸

Междувременно, през периода 1943 – 1944 г. българските ВМС организират производството на още 1 000 заградни мини тип „Б-43” (усъвършенствана „Б-38”). Освен фабрика „Е. Мюлхаупт” в Русе е ангажирана и държавната военна фабрика в Казанлък. Контролът е строг и се разпростира и върху най-малките детайли от конструкцията.³⁹ През 1944 г. минните заграждения пред българския черноморски бряг са допълнени с още 350 мини - българска „Б-40” и немска „Е-голяма”.⁴⁰ Тъй като „Б-40” е мина за морска противодесантна отбрана, става ясна и целта на новото минно заграждение.

Минни заграждения българските военни моряци поставят и в районите пред българското крайбрежие на Егейско море. Те се споменават от отделни автори, но до сега не са били обект на отделно изследване. Според някои проучвания, тези заграждения включват само 399 германски мини „Е-голяма”, а според други – 400 български мини и 320 немски мини „Е-голяма”. Това разминаване в данните е достатъчно предизвикателство за изследвателя и си струва усилията за изясняването на въпроса.⁴¹

Както се вижда от посочените до тук цифри и факти, минните заграждения в българските териториални води в Черно море основно са дело дело на българските ВМС. Независимо от това, в цитирани вече публикации те са определени като „румънски”. В интерес на истината, в български архивен източник от лятото на 1945 г. също има опит за negliжиране на участието на нашия флот в поставянето на тези минни заграждения. В доклад, направен по искане на съветското морско командване, българският Щаб на ВМС прави подробни разяснения за цялостната си дейност през периода 1941 – 1944 г. Документът е озаглавен „Изложение по военноморската организация на Българския военен флот

³⁷ ВММ, вх. № 923 – 1955, п. 62, л. 11

³⁸ АМВР, Об. 19 047, т. I, л. 9-10, 23-25, 40-42, 79-80, 95-96; АМВР, Об. 19 047, т. II, л. 114

³⁹ ВММ, вх. № 934 – 1955, п. 105, 16, л. 1 - 23

⁴⁰ АЩВМС, ф. 1, а.е. 302, л. 216 – 218; Антонов Г. Българските Морски войски ..., с. 151

⁴¹ Антонов Г. Българските Морски войски ..., с. 151; Прокопиев Ан. Отбраната на Беломорския бряг от Българската армия (1941 – 1943 г.), във: Втората световна война, България и следвоенният свят, сборник доклади и научни съобщения, изнесени на научна конференция в София, 20 април 2005 г., С., 2005, с. 119

към 1941 г. и немското влияние по организацията и дейността му във време на войната 1941 – 1944 г.” От общо 51 страници текст, за минните заграждения са отделени само четири изречения: „18 септември 1941 г. бе заложено първото минно заграждение с 588 мини (българска конструкция). Немците хвърлиха и 528 противоподводни мини в пет минни линии. Минните линии бяха защитени с противотрални мини, от които бяха хвърлени 998 броя. През 1944 г. минното заграждение се попълни, като се хвърлиха още 350 мини в седем минни линии”.⁴² Аналогичен документ, озаглавен „Кратко изложение върху създаването, развитието и бойната дейност на българския Флот от 1 август 1879 г. до сега”, капитан I ранг Цанев изработва и по настояване на Морския отдел на Съюзната контролна комисия в България. В този вариант за минните заграждения е отделено само едно изречение: „Поставиха се минни заграждения в Бургаския и във Варненския залив”.⁴³

Видно е, че изразът „немците хвърлиха” дистанцира българския военен флот от бившия му съюзник в интерес на добрите отношения с новия съюзник. Странно е, как немците ще хвърлят 528 противоподводни мини „УМА”, като нямат нито един минен заградител в района, още по-странно е как „изчезват” 150-те мини от същия тип, които българските ВМС си доставят от Германия. Можем да си обясним подобна необективност от страна на подписалия документа капитан I ранг Стефан Цанев – командващ българските ВМС тогава, не със страхливост, а с предпазливост. Документът е готвен в обстановка, когато съветските военни власти слагат ръка върху повечето наши флотски единици, определени като „трофеи”, заедно с голяма част флотско специално имущество. От друга страна, още през септември-октомври 1944 г. на българските миночистачни подразделения е поставена задачата да провери и да разшири до две мили съществуващите през войната фарватери в български, румънски и съветски води, да провеждат съветски конвои зад трал, да обследват потънали германски кораби. В изпълнението на тази задача българските военни моряци проявяват висок професионализъм, дават и жертви. На 18 септември 1945 г. съветският представител в Морския отдел на Съюзническата контролна комисия в София капитан I ранг Тишкин дава висока оценка на дейността на българските миночистачни екипажи.⁴⁴ Това вероятно е повлияло върху решението на съветското морско командване да върне пленените през септември 1944 г. български торпедни катери и преследвачи на подводници още през април 1945, а пленените през август 1944 г. румънски бойни кораби – през октомври 1945 г.⁴⁵

⁴² АЩВМС, ф. 1, а.е. 302, с. 33

⁴³ ЦВА, ф. 38, оп. 2, а.е. 113, л. 461

⁴⁴ **Кръстева М.** Морето в международните отношения и външната политика на България 1944 – 1949 г., В., 2005, с. 198 – 201, 208

⁴⁵ ЦВА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 593, л. 179; ЦВА, ф. 420, оп. 1, а.е. 71, л. 130

За капитан I ранг Цанев е по-удобно да „съкрати” подробностите около минните заграждения, след като неговите подчинени вече са се изявили в противоминната война. Но въпреки че прехвърля част от фактическите минни заграждения в български води на германците, той никъде не споменава за действия на румънски минни заградители пред българското Черноморие, нито пък за съвместни действия с тези кораби на северните ни съседи. Подходът на капитан I ранг Цанев е използван и от българските представители, контактуващи с Морския отдел на Съюзната контролна комисия в София. В схемата на подлежащите за прочистване минни заграждения пред Шабла, Балчик, Камчия, Емине и Резово са обявени за немски, изпълнени с немски мини, а изпълнените с български мини – за български минни заграждения.⁴⁶ Интересен е и подходът на съветските военноморски власти. Те изпращат в съветски и румънски води не румънски, а български миночистачи, въпреки че именно румънски минни заградители са действали в съветски води. А българските минни заградители са оперирали само в български води. Но след като и румънските, и българските морски архиви са в техни ръце, критерият кой е по-подходящ може би е бил свързан не само с военни, а и с политически съображения. Между другото, дори пунктуални изследователи като германците Юрген Ровер и Герхард Хюмелхен споменават за присъствие на румънски минен заградител в български води само при цитирания инцидент с „REGELE CAROL I”, при което намиращите се на борда му 200 котвени мини остават на дъното на морето, без да бъдат употребени по предназначение.

Макар миночистенето в български териториални води да започва още през септември 1944 г., десет години след началото му то не само, че не е приключило, но продължава и неяснотата относно координатите и мащабите на част от минните заграждения. Отнетите архивни документи, преминаването от немски, стари руски и английски на съветски карти, липсата на голяма част от информацията за количеството на мините, усложнява дейността на българските ВМС. Затова в началото на 1955 г. в Щаба на ВМС се състои съвещание по тези въпроси. Разпитани са подробно морските офицери, участвали в поставянето на минните заграждения, анализирани са докладите от извършеното до този момент миночистене. Въз основа на това е съставена приблизителната картина на минните заграждения, поставени в българските териториални води в Черно море по време на Втората световна война. Любопитен момент в доклада на комисията, оглавявана от тогавашния флагмански миньор капитан II ранг Бончев, е предложението да се искат допълнителни данни от съветските ВМС за това къде, кога и какви котвени мини са поставени в нашите води. Това показва, че българският военен флот е оставен сам да се оправя с

⁴⁶ ЦВА, ф. 38, оп. 2, а.е. 103, л. 250

прочистването на минните заграждения в своите води. По това време съветският флот на Черно море решава проблема с прочистването на акваториите на своите териториални води от немските неконтактни мини, които създават големи главоболия на миночистачните екипажи поради своята сложност, трудна откриваемост и висока степен на риск при обезвреждане. В съветския Черноморски флот за времето от 1949 до 1956 г. са обезвредени около 150 неконтактни мини, а в българските ВМС от септември 1944 до декември 1954 г. – 1094 контактни мини.⁴⁷ Сравнението между количествата дава яснота за различието на изпълняваните от двата флота задачи.

В документите, съхранявани в Щаба на ВМС по този въпрос, също има различия. В едно от обобщените сведения се твърди, че противоподводните минни заграждения са пет: пред Калиакра (60 бр. „УМА”); пред Каварна (148 бр. „УМА”), пред Черни нос (120 бр. „УМА”), пред нос Емине (150 бр. „УМА”) и пред Маслен нос (150 бр. „УМА”). Или всичко: 628 германски противоподводни мини „УМА”.⁴⁸ Тук очевидно е пропуснато минното заграждение пред н. Шабла, през което започва да прокарва проход в източна посока Минната флотилия на база Варна през ноември 1944 г. През периода м. май-юли 1945 г. там са подсечени 4 мини „УМА”.⁴⁹ Ако приемем, че пред Шабла са поставени 100 мини „УМА”, както се твърди в заповедта по флота № 57 от 20 август 1946 г. по миночистенето,⁵⁰ то общото количество на тези противоподводни мини в наши води става 728, т.е. много повече от доставените на България 150 бр. от Германия. Само тези 150 мини са товарени от български минни складове на български минни заградители, което означава, че противоподводните минни заграждения в български териториални води са дело не само на българските, но и на румънските ВМС. А български миночистачи подсичат през м. май-юни 1945 г. 41 мини „УМА” и 7 противотрални немски мини тип „С” в румънски териториални води.⁵¹

Как стоят нещата с германската мина „Е-голяма”, с която са попълнени минните заграждения през 1944 г.? Пред н. Св. Константин има 50 мини, пред н. Галата – 50 мини, пред територията между н. Галата и устието на р. Камчия – 50 мини, пред територията между устието на Р. Камчия и Черни нос – още 50 мини, или общо 200 мини.⁵² Според заповедта по Флота № 75 от 24 септември 1946 г. по миночистенето, последните две минни заграждения се състоят от по 55 мини „Е-голяма”,⁵³ но това не дава голяма разлика. Тъй като България е внесла 700 мини „Е-

⁴⁷ АЩВМС, ф. 1, а.е. 312, л. 3; **Величко Ив.** Внимание, мини!, М., 1977, с. 92

⁴⁸ АЩВМС, ф. 1, а.е. 306, л. 15

⁴⁹ АЩВМС, ф. 1, а.е. 32, л. 90, 102

⁵⁰ ЦВА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 583, л. 128

⁵¹ АЩВМС, ф. 1, а.е. 32, 102

⁵² АЩВМС, ф. 1, а.е. 306, л. 15

⁵³ ЦВА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 583, л. 171

голяма”, а към 1944 г. по-голямата част от тях са разходвани,⁵⁴ то по всяка вероятност минните заграждения пред българското крайбрежие на Егейско море са от същата доставка. Необходимо е да се посочи и фактът, че през периода 1944 – 1949 г. при миночистене в наши води са унищожени само три румънски мини „Е-голяма”, отличаващи се от доставените за България от този тип.⁵⁵ И тъй като минните линии са по 50 – 55 мини, толкова, колкото е самостоятелният капацитет на минните заградители „Дунав” и „Свищов”, може да се твърди, че минните заграждения с мините „Е-голяма” пред българското Черноморско крайбрежие, са дело на българските ВМС. По същия начин (по 50 бр.) изглеждат и минните линии, изпълнени с българските мини „Б-38”, пред Емине и Несебър (заграждение „З”), пред Поморие (заграждение „Ж”) и пред н. Св. Агалина (заграждение „Е”).⁵⁶ Поставените общо 738 мини „Б-38” (и нейни модификации) също е извършено само със силите на българските ВМС.

В крайна сметка, в българските териториални води в Черно море през годините на Втората световна война наистина има румънски минни заграждения, поставени под контрола на германското морско командване с немски противоподводни мини „УМА”. Всички останали минни заграждения, извършени през този период и в тези акватории са дело на българските ВМС. Изследването, направено от Щаба на българските ВМС през 1955 г. показва, че минните заграждения, изпълнени с български мини „Б-38”, са обикновено успоредно на тези, изпълнени с немските „УМА” и „Е-голяма”. Така на практика в повечето места се образуват три успоредни защитни баража, съответно срещу надводни кораби, подводници и плавателни средства на евентуален морски десант. Това не само сериозно затруднява действията на съветските подводници, изпратени да атакуват немските конвои по линията Истанбул – Констанца. Това затруднява и днешните изследователи, които трябва да определят на кое точно минно заграждение се е натъкнала съответната съветска подводница, намерила своята гибел в български териториални води, или да установят дали минното заграждение е основната причина за нейното унищожаване. Така темата за минните заграждения в териториалните води на България в контекста на коалиционните взаимоотношения с Германия и Румъния (1941 – 1944 г.) остава актуална и в наши дни.

Ако се върнем към началото на изложението и си припомним мнението на Уинстън Чърчил за минните заграждения, можем да заключим, че за България в края на Втората световна война тези негови разсъждения не важат. Независимо от поставените отбранителни минни заграждения и още повече независимо от сериозния принос на българските ВМС при разчистването на минните заграждения на Черно море и на р.

⁵⁴ Станилов Ст. Вържението във Военноморския флот (1944 – 1990 г.), В., 2004, с. 113

⁵⁵ АЩВМС, ф. 1, а.е. 306, л. 11

⁵⁶ АЩВМС, ф. 1, а.е. 306, л. 15

Дунав, на Парижката мирна конференция (1946 г.) това не е отчетено. Този аспект от развитието на българските ВМС е изследван от Мариана Кръстева, която достига до невесели заключения. Само в едно изречение, при това като анекс към декларацията на Съветския съюз, се съобщава че България „...даде важна помощ на съветските войски, опериращи по р. Дунав”. Това, уви, е само намек, а не официално признание за ролята на българските ВМС в края на войната. Все пак, с регентски Указ № 17 се постановява: „За театър на военните действия при действията на българската войска във войната срещу Германия се считат и миниранияте зони по р. Дунав и в Черно море”. Така прочистването на минните заграждения е признато за бойна дейност, макар и само от българските политици.⁵⁷ И този път не минните заграждения, а самият Чърчил има не малък принос България след войната да се окаже в ситуация, твърде неизгодна и за Великобритания.

А минните заграждения в българските води в Черно море продължават да бъдат сериозен проблем и след цитираното съвещание в Щаба на ВМС през януари 1955 г., когато е констатирано, че има още 358 непрочистени мини в различните акватории. Участникът в това съвещание старши лейтенант (по-късно контраадмирал) Йовчо Георгиев си спомня, че едва към края на 1958 г. Щабът на ВМС обявява отмяната като опасен от мини обявленият още през 1941 г. район от Калиакра до Царево.⁵⁸ Но „рогатата смърт”, консервирана в районите на някогашните минни заграждения, напомня за себе си и години след това. В справка на Щаба на ВМС за откритите и унищожени мини през периода 1981 – 1996 г. се посочва, че в териториалните води на България са открити и унищожени 22 мини от периода на Втората световна война.⁵⁹ Едва през XXI век ехото от тези минни заграждения започна да заглъхва.

⁵⁷ Кръстева М. Морето в международните отношения..., с. 208 - 209

⁵⁸ Георгиев Й. Военноморските сили 1945 – 1991 г. в: Строителството на Въоръжените сили на България. История и политика, С., 2002, с. 40

⁵⁹ ВММ, НА, сб. VII, инв. № 604